

A- 52799

Eesti Arheoloogiaseltsi Teated 1992 (1)

Reports of the Estonian Archaeological Society 1992 (1)

STILUS

1

Toimetajad: Lembit Jaanits ja Valter Lang

Eesti Arheoloogiaselts

Tallinn 1992

2

TARTU ÜLICOOLI
RAAMATUKOGU

204354

Koostaja: Valter Lang
Kaane kujundus: Priit Herodes
Foto: Enno Väljal
Makett: a/s "HumP"
Trükitud: a/s "AGU-EMS"

© 1992 Eesti Arheoloogiaselts

Evald Tõnisson

IDA-BALTIMAADE JA SKANDINAAVIA KONTAKTID VARASEL KESKAJAL

Sellist mõnevõrra üleekspluateeritud nimetust kandis Riias, täpsemalt Jūrmalas 23.-24. oktoobrini 1990 toimunud Läti arheoloogide poolt kokkukutsutud teaduskonverents. Ajaliselt hõlmas konverentsil käsitletud temaatika põhiliselt aastaid 800-1200, mida Balti riikides üldiselt nimetatakse nooremaks rauaajaks. Läti kolleegidelt võiks muidugi küsida, miks vahetasid nad seekord nimetuse "noorem rauaaeg" "varase keskaja" vastu. Kas oli see aukartusest läänepoolsete naabrite ees, kelle noorem rauaaeg algab mitu sajandit varem kui Ida-Baltimaadel? Või tähendab see üleminekut n.ö. üldajaloo periodiseerimissüsteemile? Ent varaseks keskajaks tavatsetakse viimases üldiselt pidada rahvasterännu- ja merovingiaega, seega siis meie keskmisele rauaajale vastavat perioodi. Ilmselt poleks midagi katki olnud, kui varase keskaja asemel oleksid korraldajad kasutanud skandinaavia arheoloogidele suupärast, ent ka Läänemere idakaldal üsna laialt kasutatud nimetust "viikingiaeg". Vaevalt, et kedagi eriti pahandanud oleks, et mõne ettekande ajaline haare ulatus üle viikingiaja aktsepteeritud lõpu (1050), või et mõnes esinemises puudutati ka varasemaid aegu.

Baltikumi-poolse esinduse põhituumiku moodustasid konverentsil Läti arheoloogid, kes esitasid seitse ettekannet. Sama arv ettekandeid oli Skandinaavia, täpsemalt Rootsi kolleegidelt. Lisaks oli kaks ettekannet Vene (Moskva), üks Leedu ja üks Eesti arheoloogidelt. Venemaalt oli ette nähtud veel kaks esindajat Peterburist, kes aga jäid saabumata.

Korraldajate kiituseks tuleb öelda, et konverentsi avapäevaks õnnestus neil välja anda ettekannete teeside kogumik ja seda mitte mingis hallivõitu rotaprintpaljunduses, vaid korralikult trükituna/1/. Teesid ei ole sealjuures mitte ettekannete üheleheküljelised kokkusurutised, vaid keskmiselt kolme-nelja leheküljelised, andes sellistena edasi üsna olulise osa 15-minutiliste ettekannete sisust. Ühtekokku on väljaandes esitatud 19 ettekande refereeringud. Nende hulgas on ka Peterburist tulemata jäänud Gleb Lebedevi ja Valeri Petrenko

ettekannete kokkuvõtted. Samas on aga kogumikust välja jäänud läti kolleegide Zigrīda Apala ja Jānis Apalsi ühisettekande referaat. Ettekanded peeti saksa või inglise keeles. Nendes keeltes on ka trükitud teeside kogumik, mis tagab sellele rahvusvahelise leviku. Väike tiraazh - 500 eksemplari - muutis aga väljaande kohe esimesel päeval bibliograafiliseks harulduseks.

Temaatiliselt ja haardeulatusest olid ettekanded üsna erinevad. Suhteliselt ühtsema rühma moodustas rida läti arheoloogide ettekandeid, milles oli ka kõige enam uudset materjali. Ent alustagem siiski rootslaste ettekannetest. Viimastest nelja võiks pidada suhteliselt laiahaardeliseks. Sellistena mainitagu kõigepealt läti päritoluga Zaiga Blumberga-Vasarina (Rootsis tegutseva Läti Kesknõukogu esimees) ettekannet, milles käsitleti Skandinaavia viikingiaegset kunsti ja selle mõju Ida-Baltimaade kunsti arengule. Ettekandes konstateeriti tuntud tõsiasi, et Põhjamaade ornamentika, nagu ka ehted, jäid balti (s.o. leedu-läti) rahvastele üldiselt võõraks ega leidnud siin olulist kõlapinda. Hoopis laiemalt levisid skandinaaviapärased ehted liivlastel. Koos eheteiga tulnud skandinaavia loomornamentika motiivid ei leidnud aga erilist vastukaja liivlastegi juures. Ettekandes esitatud arvamusele, et koos skandinaavia päritolu kilpkonnsõlgedega jõudis liivlasteni ka karolingi taimornamentika koos palmetiga, julgeksin siiski vastu vaielda. Liivi taimornamentika motiivid on küllap algselt pärit Idamaadelt ja Bütsantsist. Ent miks pidid nad Läänemere idakaldale jõudma karolingi kunsti vahendusel ja skandinaaviapäraselt töödelduina? Oli ju olemas palju otsesem tee - muistse Venemaa ja stepirahvaste kaudu.

Ka Ingmar Janssoni ettekanne, milles võrdlevalt käsitleti Lätist, Soomest ja Venemaalt leitud skandinaaviapäraseid ehteid, esindas tuntud teemat. Mõnevõrra häirivalt mõjus asjaolu, et ettekandes kõneldi läti-rootsi suhetest. Kas paistavad siis Baltimaade etnilised vahekorrad teisel pool Läänemerd niivõrd tühistena, et liivi ja läti, läänemeresoome ja balti rahvaste eristamine tundub üleliigsena. Siinpool Läänemerd ollakse selles suhtes ilmselt tundlikumad ja küllap oodatakse seda ka teistelt. Üldiselt aga jättis I. Janssoni kui Ida-Euroopa viikingiaja materjale hästi tundva spetsialisti ettekanne asjatundliku mulje.

Lena Thunmark-Nylèni ettekanne oli pühendatud Ojamaale (Gotlandile) kui naabrile lääne ja ida vahel. Ettekandes kõneldi küll Ojamaa sidemetest, ent esikohale tõusis siiski ilmne püüd tõestada,

et see saar ei olnud Rootsi perifeerne idaprovints, vaid iseseisev nähtus. Ojamaa erines mandri-Rootsist nii kultuuriliselt kui ka üksiktaludele tugineva omalaadse ühiskonnakorralduse poolest. Nii sai ettekande pealkirigi oma mõtte: Ojamaa ei olnud mitte Rootsi osa - nii nagu seda on käsitlenud näiteks (Kesk-)Rootsi vaatepunktist lähtunud B. Nerman - vaid Rootsi (nagu ka Ida-Baltimaade) naaber. Sellisena polnud Ojamaa mitte ainult Rootsist lähtunud kultuurimõjude lihtne ida poole vahendaja, vaid oli ka ise kultuurimõjude allikas ja saatja nii ida kui lääne suunas. Ettekandes oli õpetlikku veel niipalju, et kõneldes sidemetest Skandinaaviaga, tuleks meilgi hakata järjekindlamalt vahet tegema eri piirkondade, eriti meie seisukohalt vahest kõige olulisemate Ojamaa ja Kesk-Rootsi vahel. Küllap oleks siis meilgi rohkem moraalset õigust nõuda ka sealtpoolt enam tähelepanu Ida-Baltimaade piirkondlikele ja etnilistele erinevustele.

Kenneth Jonssoni ettekanne oli numismaatika vallast - aarete ja muude mündileidude põhjal püüti selles jälgida müntide sissevoolu vähenemise ja lõppemise dünaamikat Läänemeremaade kesk- ja põhjaosas ajavahemikus 1050-1150. Ettekandja võis tõdeda, et Eesti oli kogu kõnesolevas regioonis peaaegu ainus piirkond, kus müntide juurdevool on jälgitav läbi kogu mainitud perioodi.

Ülejäänud kolmest Rootsi kolleegist käsitles Johann Engström oma ettekandes Ojamaa linnuseid, teemat, mille uurijana ta on meile juba varemgi tuntud. Seekord oli tähelepanu keskpunktis saare idaranniku klindineemikul asetsev linnamägi Grogarnsberget (mõõtmed: 400 x 45 m).

Kristina Creutz vaatles oma ettekandes Eesti noorema rauaaja aaretes olevaid Rootsi päritolu hõbe- ja kuldesemeid ning nende võimalikke kohalikke jäljendeid. Eesti arheoloogidele on kõnesolev materjal üsna tuttav ja ka mingil määral läbi töötatud. Rootsi poolt vaadatuna võib materjali edasine uurimine tuua mõistetavalt päeva-valgele uusi, seni märkamatuks jäänud seoseid. Ent küllap pole ka vastavad Eesti-poolsed uurimisvõimalused veel ammendatud.

Brita Malmer käsitles üsna kitsast teemat: 1964. aastal Kesk-Venemaal Kaluuga lähedal avastatud Kolodesi aardes olevaid anglosaksi müntide Skandinaavia päritolu imitatsioone. Ettekandja arvates võisid need Venemaale sattuda Ida-Baltimaade kaudu.

Läti arheoloogide ettekannetest moodustasid kompaktsema rühma kolm Väina alamjooksu liivi muististele pühendatud referaati. Usutavasti pakkusid need Rootsi kolleegidele erilist huvi, sest Läti ja Skandinaavia kontaktid väljenduvad esijoones just liivi arheoloogilise materjali kaudu. Ka eesti arheoloogidel oli meeldiv võimalus kuulata oma läti kolleege seekord nii usinalt kõnelemas liivi muististest. Andris Caune ettekandes taotleti teatava üldpildi andmist Väina alamjooksu liivi asustusest, majandusest ning kultuurist. Küsimuses ei olnud siiski kogu Väina-Liivi ala, vaid ainult selle kandvam, Ükskülast kuni mereni ulatuv osa. Ettekandes käsitleti ka neid põhjusi, mis viisid 12. sajandil Riia esiletõusule. Samas leidis ettekandes kordamist läti arheoloogide tuntud seisukoht, et Väina alamjooksuala esiletõus on seotud siia uue rahvastiku - liivlaste - ilmunisega alates 10. sajandist.

Anna Zariņa ettekannet Salaspilsi Laukskola kalmistust võib pidada väikeseks uksepaotuseks sellesse varakambrisse, mida kujutavad endast kõnesoleva kalmistu materjalid oma rohkem kui 600 lahtikaevatud, sealhulgas paljude panustelt ülikaste haudadega. Võib ainult aimata, milliseid võimalusi pakub see kõik demograafiliseks, sotsioloogiliseks, etniliseks, kultuurilooliseks, kronoloogiliseks jne. uurimiseks. Omamoodi varakambriks on ka Daugmale linnus, mille sidemetest Skandinaaviaga tegid ühisettekande Arnis Radiņš ja Guntis Zemītis. Et Daugmale leiumaterjalis on rohkesti importesemeid, sai selgeks juba V. Ģintersi kaevamiste tulemusena 1930. aastail. V. Urtānsi poolt 1966-1970 jätkatud linnuse uurimisjärg on läinud nüüd noorema põlvkonna arheoloogide kätte (uued kaevamised alates 1986). Läti arheoloogid näevad Daugmales kogu Väina alamjooksu piirkonna tähtsaimat keskust (enne Riia esiletõusu 12. sajandi teisel poolel). Samas pole nad vabanenud arvamusest, et liivlastele lisaks olid linnuse elanikeks ka semgalid (ka venelased ja viikingid). Neid võis seal ju muidugi käia ja olla. Ent vaatamata sellele on see ikkagi liivlaste muistis, nii nagu ka Väina põhjapoolsel vastaskaldal olev Laukskola kalmistu ja teised ümbruskonna kalmistud ja asulad.

Zigrīda Apala ja Jānis Apals olid oma ettekande eesmärgiks seadnud näidata, et ühendusi Skandinaaviaga pole olnud mitte ainult Väina ääres ja mitte ainult liivlastel, vaid ka Koiva piirkonnas elanud latgalitel. Peamiseks allikaks oli sealjuures Võnnu (Cēsi) rajoonis Priekuļi lähedal 1988. aastal avastatud rikkaliku leiumaterjaliga Ģūģeri kalmistu. Võib muidugi küsida, kas Koiva-äärsete latgalite

sidemed skandinaavlastega olid otsesed või toimusid need liivlaste (eestlaste?) vahendusel. On ju teada, et kõnesolevate latgalite kalmistute materjalis on üsna rohkesti liivlaste ja eestlastega ühiseid esemeid, mis osutavad ühelt poolt vastavatele ühendustele, teiselt poolt aga läänemeresoomse substraadi olemasolule. Tähelepanuväär-sel viisil on ka Apalsite ettekandes käsitletud kalmistu rajatud kohta, kus enne oli läänemeresoomelise rahvastikuga seostatava rooma rauaaja asula kultuurkiht /2/.

Ēvalds Mugurēvičsi ettekandes kõrvutati Skandinaavia 9.-12. sajandi kirjalike allikate andmeid Läti arheoloogilise materjaliga. Suuremat tähelepanu oli sealjuures pööratud Kuramaale. Tahaksin tähelepanu juhtida ühele ebatäpsusele ettekande trükitud variandis, kus võib lugeda, et Taani aktiivsuse perioodil Kuramaal 12. sajandi teisel poolel oli kuningaks ... Valdemar II (1157-1182). Mainitud kuningas on Eesti ajaloos oma 1219. aasta Revala sõjakäiguga selleks liiga hästi tuntud, et teda võiks nii kergekäeliselt, kasvõi lihtlabase trüki-vea kujul, segi ajada ühegi teise Taanimaa kuningaga, ka Valdemar I-ga, keda ilmselt oligi ettekandes mõeldud.

Tatjana Berga kõneles Lätist leitud hõbedakaaludest. Ettekandja nimetas neid küll mündikaaludeks. Ent küllap kaaluti nendega ka muud hõbedat. Ettekanne oli kahtlemata sammuks edasi Baltimaade muinashõbede uurimisel ja paneb järjekordselt küsima: millal saab teoks Eestist leitud hõbedakaalude ning kaaluvihtide põhjalikum läbitöötamine?

Māris Atgāzis tutvustas oma ettekandes Bauska lähedal uuritud 8.-11. sajandi semgali kalmistust 1989. aastal leitud kahte skandinaavia-pärast kolmiklehelist (ristikulehekujulist) sõlge. Semgali kalmistus on taolised ehted kahtlemata tõeliseks harulduseks. Ent huvitaval kombel pole neid seni leitud ka skandinaaviapärase ehetega rikkalikult esindatud Väina-Liivi alalt.

Leedut esindava Vitautas Kazakevičiuse ettekanne oli pühendatud Leedust leitud mõõgatupeotsadele. Ettekandja vaatles kogu vastavat Leedu materjali (kokku 104 eset 50 leiukohast), mis on märksa suurem kui on mainitud teadaolevas kirjanduses (näiteks P. Paulseni tuntud teoses). Kahtlemata vajaks ettekandes esitatud materjal ja selle läbitöötamise tulemused põhjalikumat publitseerimist.

Vene arheoloogidest kõneles Valentin Sedov seekord viikingiaegsetest skandinaavia elementidest Pihkvas. Lisaks üsna mitmele Pihkva kultuurkihist leitud Skandinaavia päritolu üksikesemele väärivad erilist tähelepanu mõned skandinaavlastega seostatavad matused, mis on leitud 11. sajandi teisel poolel linnaehituse alla jäänud kalmistu alt. Nimetatud kalmistust on V. Sedovi andmetel läbi uuritud ühtekokku rohkem kui 60 kääbaskalme jäänused. Võiks arvata, et Pihkva ühendused Skandinaaviaga kulgesid vähemalt osaliselt Väina-Liivi kaudu. Riia ja Pihkva vahel liikunud kaubavoore mainitakse teatavasti ka Henriku Liivimaa kroonikas.

Vladimir Kulakovi ettekande teemaks oli preisi kaaskond (*preussische Gefolgschaft*) 9. sajandil. Ettekandes jälgiti peamiselt kaaskondliku struktuuri kujunemist Ida-Preisi arheoloogilise materjali, esijoones kalmistute alusel. Kui ettekandele midagi ette heita, siis võib-olla mõningast laialivalguvust nii esitatud materjali valikus kui ka järeldustes.

Eestit esindanud Evald Tõnissoni ettekanne käsitles skandinaavia kultuurielemente kui olulist faktorit läänemeresoomlaste noorema rauaaja kultuuri kujunemises ja arengus. Läänemeresoomlaste ja skandinaavlaste suhtlemises etendasid ettekandja arvates märkimisväärtset osa vastastikune partnerlus ja sellega kaasnenud perekondlikud sidemed. Vastuvõtlikkus läänepoolsetele kultuuriilmingutele oli ühtlasi nähtuseks, mis eristab läänemeresoomlasi enamikust balti rahvastikust.

Pidamata jäänud ettekannetest kandis Gleb Lebedevi oma pealkirja "Baltikum kui Kirde-Euroopa ühendussüsteemi ja riigitekkeprotsessi koostisosa". Avaldatud referaadis oli peatahelepanu pööratud Vana-Laadogale ja selle ümbruskonnale. Valeri Petrenko ettekande teemaks oli Grobiņa muististe kompleks uuemate uurimistulemuste valgusel.

* * * * *

Kokkuvõtteks võib konverentsi lugeda kordaläinuks, sellel kuuldnähtut huvitavaks ja kasulikuks. Meeldiv on veelkord konstateerida seda tähelepanu, mida seekord leidsid liivi muistised. Liivi muististest koosnes ka suur osa näitusest, mis konverentsi puhul avati Riia Ajaloo- ja Laevašõidumuuseumis. Süütu imestusega võiks siiski küsida, miks kandis see liivi näitus pealkirja "Viikingid ja Läti". Konve-

rentsi korraldus oli igati ladus ja eeskuju vääriv, ettekandeid oli parajalt ja nende esitamine hästi planeeritud, nii et jätkus-aega ka diskussiooniks. Kõige selle eest jääb üle vaid korraldajaid tänada.

M ä r k u s e d

1/ Austrumbaltijas un Skandināvijas kontakti agrajos viduslaikos. Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien in frühen Mittelalter. Internationale Konferenz. Resumees der Vorträge. Rīga, 1990.

2/ Lähemat informatsiooni nii kõnesoleva kalmistu kui ka mainitud asulakihi kohta võib leida publikatsioonist: Apala, Z. Gūģeru kapulauka pētniecība. - Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1990, 20-24.

Evald Tõnisson

Contacts between the East-Baltic and Scandinavian countries in the Early Medieval Period

This paper is devoted to the introduction of a scientific seminar, held in Jūrmala, Latvia, in October 23th-24th 1990, where both the Scandinavian and East-Baltic archaeologists participated. The period, discussed in the course of this seminar was 800-1200, i.e. the Late Iron Age in the Baltic countries and the Early Medieval Period both in Scandinavia and Russia. All the theses of papers, presented at this seminar have been published in one collection /1/.